

PAPER DETAILS

TITLE: Atatürk'ün Adana Ziyaretleri

AUTHORS: Erdem ÇANAK

PAGES: 49-82

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/675410>

ATATÜRK'ÜN ADANA ZİYARETLERİ

Erdem ÇANAK*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır. Bu geziler kapsamında Adana'ya da dokuz defa gelmiştir. Bu ziyaretler, bilhassa önemli siyasi ve sosyal gelişmelerin hemen öncesi veya sonrasında gerçekleşmiş olması bakımından dikkat çekmiştir. Bu nedenle Atatürk, ziyaretleri esnasında halkla iç içe olabileceği ve onlarla fikir alışverişinde bulunabileceği Belediye, Vilayet, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Türk Ocağı gibi yerleri ziyarete büyük önem vermiştir. Bu şekilde, gerçekleştirmiş olduğu inkılapların uygulanışını görmüş, gerçekleştirmeyi düşündüğü inkılaplarla ilgili olarak da kamuoyunun nabzını tutma imkânına sahip olmuştur.

Atatürk'ü Adana ziyaretleri esnasında mülki ve askerî yetkililerin yanı sıra kalabalık bir vatandaş topluluğu karşılamıştır. Bu yönüyle ziyaretler, Adanalıların Atasına olan sevgi ve saygısını göstermesi bakımından önemli birer vesile olmuştur. Bunun yanı sıra Ulu Önder'in ziyaretler esnasında yaptığı konuşmalar da geleceğin Türkiye'sine yönelik ipuçları vermesi bakımından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Bu çalışmada da Ulu Önder'in Adana'yı ziyaretleri çeşitli yönleri ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Adana, Seyhan.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Balcalı-ADANA, erdem_canak@hotmail.com

ATATÜRK'S VISITS OF ADANA

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk came to the country time to time the trip. The scope of this trips on came nine times of Adana. These visits, particularly the eve of important political and social developments or it has attracted attention in that it took place later. Therefore Atatürk, the public might be nested during visits and can exchange ideas with them municipal, provincial and places like the Turkish Republican People's Party has given great importance to the visit in Türk Ocakları. Has seen the implementation of the reforms that have been carried out in this way, as he thought about the revolution it has had the opportunity to perform to keep the pulse of the public.

During their visit to Atatürk's civil and military authorities as well as the island has welcomed a large community of citizens. Visits to this aspect, has been an important occasion in reflecting the love and respect for the ancestors of Adana. As well as Visits to the Great Leader because it gives clues to the future with Turkey on his speech at the time were followed with great interest. In this study it great Leader's visit to Adana is dealt with various aspects.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Trips to Country Atatürk, Adana, Seyhan.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verilen ve uzun süren bir bağımsızlık mücadelesinden sonra kurulmuştur. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra Atatürk, zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır. Bu geziler esnasında Millî Mücadele sırasında düşmana karşı birlikte mücadele ettiği milleti ile daha yakından temas kurma imkânına sahip olmuş, uzun süren savaşımlardan yeni çıkmış olan halka moral vermiş, yeni kurulan Türk devletinin muasır medeniyetler seviyesine çıkması için yapılması gerekenler konusunda vatandaşları bilgilendirmiş, yaptığı inkılapların uygulanışını görmüş ve yapacağı inkılaplarla ilgili olarak da kamuoyu oluşturmuştur. Gerekli kamuoyu desteğini sağladığına inandıktan sonra da yapmak istediği inkılapları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hayata geçirmiştir.¹

Bu geziler, Atatürk'ü görmek isteyen Türk halkı tarafından büyük bir sabırsızlıkla beklenmiştir.² Nitekim geziler öncesinde zaman zaman Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından karşılama töreni yapılmaması istenmesine rağmen kadını-erkeği, genci-yaşlısı bütün Türk halkı, Ulu Önder'e olan sevgi ve saygısını göstermek için büyük bir heyecan ve coşkuyla geçeceği yollar üzerine toplanmıştır.³ Halkın ilgisinden ziyadesiyle memnun olan Atatürk ise gittiği her yerde özellikle vatandaşlarla yüz yüze görüşebileceği ve fikir alışverişinde bulunabileceği belediye, okul, Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı ve Halkevlerini ziyarete büyük önem vermiştir.⁴ Bu görüşmeler sayesinde halkın beklentileri de hükümet programlarına yansımıştır.⁵ Bu nedenle Atatürk'ün yurt gezileri, genellikle önemli siyasal ve sosyal değişimlerin yaşandığı günlerin hemen öncesi veya sonrasında gerçekleşmiş olması bakımından dikkat çekmektedir.

Atatürk genel veya özel olarak çıkmış olduğu yurt gezileri kapsamında Adana'yı üçü cumhuriyet ilan edilmeden önce, altısı ilan edildikten sonra olmak

- 1 Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 3 (Aralık 2006), s. 53-54.
- 2 Mehmet Akif Tural, "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2004, s. 391-393; Abdullah İlgazi, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 52 (Mart 2002), s. 107-158.
- 3 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1998, s. 9.
- 4 Latif Daşdemir, "Atatürk'ün Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşmelice Ziyareti", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 3 (Aralık 2006), s. 13-38.
- 5 Tural, a.g.m., s. 371.

üzere dokuz defa ziyaret etmiştir. Bu bağlamda şehre ilk defa 31 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini devralmak için, müteakiben Millî Mücadele yıllarında gerçekleştirilen Pozantı Kongresi'ne başkanlık etmek üzere ve cumhuriyeti ilan etmeden önce çıktığı yurt gezisi kapsamında gelmiştir. Bu nedenle Atatürk'ün gerçek anlamda ilk Adana ziyareti 15 Mart 1923 tarihinde gerçekleşmiştir. İlk iki ziyareti ise zorunluluktan kaynaklanmış olup ikincisinde şehir merkezine dahi gelmemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk ziyareti ise 13 Ocak 1925 tarihinde Adana Belediyesi'nin kendisine vereceği hemşehrilik belgesi nedeniyle olmuştur. Bunu, 16 Mayıs 1926, 16 Şubat 1931, 28 Ocak 1933, 19 Kasım 1937 ve Hatay meselesi dolayısıyla yapmış olduğu 24 Mayıs 1938 tarihli ziyaretleri takip etmiştir.⁶

İlk Ziyareti (31 Ekim 1918)

Atatürk Adana'ya ilk defa Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ertesi günü gelmiştir. Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında imzalanan antlaşmanın 19. maddesi *"Alman ve Avusturya deniz, kara askerleri ve sivil memurları ile tebaaları bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanlar bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketlerinden ayrılacaklardır"*⁷ şeklindedir. Bu madde gereğince Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevinden ayrılması gereken Liman Von Sanders'in yerine Atatürk atanmıştır.⁸ Bu nedenle Atatürk, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini devralmak üzere komutanlık merkezi olan Adana'ya gelmiştir.⁹

6 Atatürk'ün Adana'daki konuşmalarının analizi için bkz. Cezmi Eraslan, "Atatürk'ün Adana Konuşmaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 70 (Mart 2008), s. 1-15.

7 Mevlüt Çelebi, **Türk İnkılâp Tarihi**, İzmir 2007, s. 54.

8 Kemal Çelik, **Millî Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 38-43; Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 60 (Kasım 2004), s. 705-726; Zeke-riya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 47 (Temmuz 2000), s. 395-419; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 2.

9 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul 1970, s. 151; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara 1972, s. 171-173; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1999, s. 115. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Merkezi Adana şehir merkezinde bulunan Murat Palas Otel'i'nde idi. Bu otel, şu an ki Ali Münif Yeğenağa caddesinde bulunan Toprak Pasajı'nın yerinde yer almıştır. Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, Adana 1990, s. 315.

Görevi devralan Atatürk'ün ilk icraatlarından birisi maiyetindeki komutanlara telgraflar göndererek mütareke hükümlerinin uygulanmamasını, Osmanlı Devleti için stratejik öneme sahip olan Toros Tünellerinin İtilâf Devletleri'ne verilmemesini ve terhis işlemlerinin geciktirilmesini istemek olmuştur. Ancak bu talepler mütareke hükümlerinin uygulanmasını isteyen İngiltere ile Fransa'nın İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını artırmalarına neden olmuştur. Hatta bununla yetinmeyerek Adana ve civarını işgal etmekle de tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa, Atatürk'ten mütareke hükümlerini uygulamasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin barış konferansında fayda sağlamaya yönelik bu politikasına karşılık Atatürk, İngilizler lehine verilecek emirlerin hiçbirini yerine getirmeyeceğini ifade etmiştir. Bu davranışının hoş görülmemesi durumunda ise yerine başka bir komutanın tayin edilmesini istemiştir. Atatürk'ün bu tutumu üzerine Harbiye Nezareti, 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordu Karargâhını lağvederek kendisini de Harbiye Nezareti emrine vermiştir.¹⁰

Adana'da 11 gün kalan Atatürk, emrindeki birlikleri II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya bırakarak 10/11 Kasım akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etmiştir.¹¹ Ancak 15 Mart 1923 tarihinde gerçekleştirdiği Adana ziyareti esnasında Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada; *"Acı günlere ait olmakla beraber bu memlekete ait kıymetli bir hatırayı yâd etmek isterim. Efendiler, bende bu vakayin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur. Suriye felaketini müteakip Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını almak üzere buraya gelmişim. O zaman memleket ve milletin nasıl bir âtiye sürüklenmekte olduğunu görmüşüm ve buna mümanaat için derhal teşebbüsatta bulunmuştum. Fakat o zaman için bu teşebbüsümü müsmir kılmak mümkün olamadı"*¹² diyerek Adana'nın Milli Mücadele tarihinde bilinmeyen bir yönüne dikkat çekmiştir.

İkinci Ziyareti (5 Ağustos 1920)

Atatürk'ün Adana'ya ikinci gelişi Millî Mücadele yıllarında gerçekleştirilen Pozantı Kongresi dolayısıyla olmuştur. Çukurova ve Suriye bölgesinin

10 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt I (1881-1919), İstanbul 1991, s. 336; Sarıhan, **a.g.e.**, s. 15.

11 Mustafa Kemal, trenle hareket etmeden önce Antep'e giden eşraftan karşılaştığı Ali Cenânî Bey'e işgale karşı teşkilat kurmasını söyleyerek gerekli askeri malzemeyi temin edeceğini söylemiştir. Bekir Tünay, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 2 (Mart 1985), s.564; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1984, s. 112-113.

12 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II (1906-1938), Ankara 1997, s. 117.

hâkimiyeti ile Ankara'nın ve Millî Mücadele'nin geleceği açısından stratejik bir mevkide yer alan Pozantı, Anadolu demiryolunun bittiği noktada yer almasından dolayı da önemli bir sevkîyat merkezi konumunda bulunmaktadır.¹³ Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak, Suriye gibi cephelerin ihtiyaçları da buradan gönderilen malzemelerle karşılanmıştır. Bu nedenle yörenin önemini iyi bilen Atatürk, Millî Mücadele'nin devam ettiği sırada Pozantı'da gerçekleştirilen kongreye katılarak bölgeye verdiği önemi de göstermiştir.¹⁴

Kongreye katılmak için 5 Ağustos 1920 günü Pozantı'ya gelen ve halk tarafından tekbirlerle karşılanan Atatürk'e, Fevzi Paşa (Çakmak), Bekir Sami Bey, Adana milletvekili ve Divan-ı Harp Reisi Dr. Eşref Bey, Adana milletvekilleri¹⁵ Zekai Bey, Abdullah Bey, Mehmet Hamdi Bey, Mersin milletvekilleri İsmail Safa Bey, Selahattin Bey, Muhtar Fikri Bey, Kozan milletvekilleri Dr. Mustafa Bey, Dr. Fikret, Hüseyin Bey, Cebelibereket (Osmaniye) milletvekilleri İhsan Bey, Rasim Bey, Faik Bey, Özel Kalem Müdürü Yahya Hayati Bey, Ankara, Sivas ve Kayseri heyetleri ile birlikte bazı komutanlar da eşlik etmiştir. Bunların yanı sıra bölgenin önde gelen eşrafı da kongreye iştirak etmiştir.¹⁶

İki oturum halinde yapılan kongrenin birinci oturumda Çukurova Bölgesinin düşmandan nasıl kurtarılacağı üzerinde durulmuştur. Bu esnada çeşitli fikirler ileri sürülmüş ve askerî malzeme talebinde bulunulmuştur. Ulu Önder imkân nispetinde bu taleplerin karşılanacağını ifade etmiştir.¹⁷

Birinci oturumun sonunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve Yeni Adana Gazetesi sahibi Ahmet Remzi Bey bir konuşma yaparak Ermeniler tarafından Kahyaoğlu'nda 90, Camili ve Dedepınarı köylerinde de yaklaşık olarak 200-225'e yakın Türkün vahşiyane bir şekilde şehit edildiğini ve Fransızların da bu katliamlara seyirci kaldıklarını anlatmıştır. Bunun üzerine Atatürk, *"Bu şehitlerimiz vatan kurbanıdır ve bize hız vermişlerdir. Tanrının inayetiyle düşmanı*

13 Çelik, **a.g.e.**, s. 418.

14 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt II (1919-1922), İstanbul 1991, s. 179-180.

15 Kaynaklarda Zamir Bey'in (Arıkoğlu) adı da geçmektedir. Ancak Zamir Bey hatıralarında kongreye katılmadığını belirtmektedir. Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul 1961, s. 170-171.

16 **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, Cilt 5 (Edirne, Lüleburgaz, Pozantı), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1994, s. 91-92.

17 Kongreden sonra silah meselesini halletmek üzere Hulusi Bey (Akdağ) Malatya'dan silah getirmek üzere görevlendirilmiştir. **Yerel Kongreler**, s. 86-87.

topraklarımızdan kovduktan sonra bu ve buna benzer bütün acılarımızı unutacağız” demek suretiyle çalışmalara hız verileceğini belirtmiştir.¹⁸

İkinci oturum başladıktan sonra delegeler Atatürk’e bir teklifte bulunarak Pozantı’nın müstakil bir livaya haline getirilmesini istemişlerdir. Teklifi olumlu karşılamakla birlikte başka bir teklifte bulunan Ulu Önder, *“Güzel Adana şimdi işgal altındadır. Biz burada yeniden bir vilayet teşkilatı kuralım. Bu suretle Adana’yı burada millî bir hareket merkezi ve vilayet teşkilatı olarak vücuda getirmiş oluruz. Böylece bütün kaza ve nahiyeleri de buradan, bir elden idare etmek imkân dâhiline girer. Bu düşman için daha büyük endişeler hâsıl eder”* demiştir. Önerisinin ittifakla kabul edilmesi üzerine de *“Aranızdan bir heyet seçilsin. Bu heyet vilayetin mülkî amirlerini bir liste halinde tespit etsin. Bu listeyi umumi heyetin reylerine arz edelim. Liste umumi heyetinizce tasvip edilirse, vilayetin mülkî amirleri de seçilmiş ve derhal vazifeye başlamış olacaklardır”* şeklinde ikinci bir teklifte bulunmuştur. Atatürk bölgeye atanacak yabancı bir valinin mevcut nizamı bozarak millî hareketi olumsuz etkileyeceğinden duyduğu endişeden dolayı valinin seçimle iş başına gelmesini istemiştir.¹⁹ Bu teklifi onun aynı zamanda millî iradeye verdiği değerin de önemli bir göstergesi olmuştur.²⁰

Atatürk’ün teklifi üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Karaisalı Kaymakamı’nın da içinde yer aldığı on iki kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Heyet tarafından tespit edilen isimler kısa bir süre sonra liste halinde Ulu Önder’e sunulmuştur. Bunun üzerine Ahmet Remzi Bey söz alarak *“Paşam biz İsmail Safa (Özler) Bey’i münasip görüyoruz”* demiştir. Ancak İsmail Safa Bey *“Paşam beni affediniz, benim cephelere gidip teşkilatı düzeltmem gerek böylece daha faydalı olurum”* cevabını vermiştir. Bunun üzerine Atatürk kongreye katılanlara *“Safa Bey özür diliyor”* demiştir. Ancak Kırıklı’dan Süleyman Bey ile Karaisalı’dan Menemencioğlu Adil Bey’in Ahmet Remzi Bey’i desteklemesi üzerine orada bulunan herkes Safa Bey diye bağırmaya başlamıştır. Bunu müteakiben Safa Bey; *“Paşam bir şartla kabul ederim. Yerime asıl vali gönderilinceye kadar vekil olarak görevde kalırım”* demiştir. Göreve başlayan Safa Bey ise öncelikle mülkî erkânı tespit etmiştir. Atatürk tarafından okunan ve herhangi bir değişikliğe uğramadan kabul edilen liste şu isimlerden oluşmuştur: Vali Vekili İsmail Safa

18 Yerel Kongreler, s. 87.

19 Nejat Göyünç, “Millî Mücadele’de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1985, s. 221.

20 Yerel Kongreler, s. 87-89.

Bey (Özler), Mektupçu Süleyman Faik (Çelik), Kadı Kadızâde Feyzi (Oldaç), Defterdar Vekili Hasan (Aktaş), Sıhhiye Müdürü Dr. Osman Hayri (Kasal), Maârif Müdürü Muallim Agâh (Doğrul), Ziraat ve Orman Müdürü Halil, Tapu Müdürü Mustafa Nuri, Jandarma Kumandanı Binbaşı Cemil, Polis Müdür Vekili Komiser Mahmud ve Belediye Başkanı Dıblanzâde Mehmet Fuad. Alınan bu kararlar o güne kadar bucak merkezi olan Pozantı'da Adana vilayet teşkilatı kurulmuştur.²¹

Vilâyet yönetiminin oluşturulmasını müteakiben Mersin Mutasarrıflığına Rauf Bey, Osmaniye Mutasarrıflığına Hüsnü Bey, Kozan Mutasarrıflığına Abdulaziz Naim Bey, Tarsus Kaymakamlığına Şükrü Bey, Karaisalı Kaymakamlığına Saadettin Bey (Beybaba), Ceyhan Kaymakamlığına Çerkes İbrahim Bey, Kadirli Kaymakamlığına Sadi Bey, Yumurtalık Kaymakamlığına Tevfik Bey ile Feke Kaymakamlığına Feyyaz Bey atanmıştır. Pozantı'nın il merkezi olmasıyla beraber Karaisalı'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti de Pozantı'ya taşınmıştır. Yapılan seçimde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kilikya Merkez Heyeti Başkanlığına Ahmet Remzi (Yüreğir), üyeliklere ise Mehmet Fuat (Dıblan), Dr. Bahri (Erkam), İbrahim (Kethüda), Hulusi (Akdağ), Halil (Savatlı), Veli (Cevheribucak), Ata (Yolgeçen) ve İsmail (Kara-dayı) seçilmiştir.²² Bunun üzerine kongre, Atatürk'ün Adana İslâm ahalisine yazmış olduğu beyannameyi okuması ile sona ermiştir. Kongrenin sona ermesi üzerine Ulu Önder ile beraberindekiler 5 Ağustos 1920 Perşembe günü öğleden sonra Pozantı'dan ayrılmıştır.²³

Üçüncü Ziyareti (15 Mart 1923)

Atatürk, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra güney vilâyetlerini kapsayan ilk gezisine 13 Mart 1923 tarihinde çıkmıştır. Gezi esnasında Atatürk'e bir buçuk ay önce evlendiği Latife Hanım, Eskişehir mebusu Hüsrev Bey (Samî), Adana mebusu Zamir (Damar Arıkoğlu), Konya mebusu Refik (Koraltan), Siirt mebusu Mahmud (Soydan), Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Başyaveri Salih (Bozok), Yaveri Muzaffer (Kılıç), Muhafız Birliği Kumandanı İsmail Hakkı (Tekçe), Dr. Yüzbaşı Asım, Yeni Gün Gazetesinden İsmail Habib (Sevük), Hâkimiyet-i

21 Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, Adana 1963, s. 86.

22 Ayhan, **Pozantı Kongresi**, s. 87-88; **Yerel Kongreler**, s. 88-89.

23 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2001, s. 102-104; **Yerel Kongreler**, s. 90-91.

Milliye Gazetesi Sahibi Recep Zühdi, Şebinkarahisar mebusu Mehmet Emin (Yurdakul) ile birkaç kişi daha eşlik etmiştir.²⁴

13 Mart 1923 günü Ankara'dan hareket eden tren Adana'ya gelmeden önce Yenice istasyonunda sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Bu esnada Mersin ve Tarsus'tan gelmiş olan heyetler, Tarsus ve Mersin'i de şereflendirmesini istemiştir.²⁵ Taleplere olumlu yanıt veren Atatürk, yarım saatlik bir duraklamadan sonra Adana'ya doğru hareket etmiştir. Trenin istasyona girmesi ile de büyük bir coşku ve sevinç yaşanmıştır. Bu tablo Taha Toros tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:²⁶

"15 Mart 1923'de büyük zaferin haliki olarak Adana'ya ayak basan Gazi, taşkın ve zapt edilmesi güç bir heyecanla karşılandı. Ayaklarına kapananlar, çocuklarını yolunda kurban gibi kesmek isteyen babaların sevinç yaşları, kocalarını vatan uğrunda şehit veren kadınlar ve babalarını bir kere olsun görmeden kaybeden yetim çocuklar, evlatlarını onun emrine feda eden kimsesiz analar... Bu kalabalığın en canlı tablosunu teşkil ediyordu..."

Oğlunu kaybeden ana ve baba Gazi'yi görünce serinliyor; işte hakikî oğlumuz budur, diyordu! Babalarını şehit veren çocuklar hakikî babalarını sevinç gözyaşları içerisinde seyrediyorlardı.

Allah'ım... O gün Adana'nın eşine rastlamadığı bir bayramdı! Hiçbir kurban bayramında bu kadar kurban kesilmemişti. Hiçbir şeker bayramında mini miniler bu kadar sevinmemişti! O, bayramların üstünde bayramların haliki, sevinçlerin, sevgilerin fevkinde bir kutsiyetin timsaliydi!...

Ona kurtarıcı diye sarılanlar, hakikatin ifadesi olan sözlerinde bile hakikati tamamıyla ifadeden aciz kalıyorlardı".

Atatürk trenden inip yürümeye başladığı esnada kalabalığın arasından öne çıkan dört kadın ellerindeki *"Gazi baba bizi de kurtar"* yazılı pankartla yolunu kesmişlerdir. Bu esnada kadınlardan Antakyalı Affan Efendi'nin kızı Ayşe Fitnat Hanım şu veciz nutku söylemiştir:²⁷

24 Mehmet Önder, **Atatürk Konya'da**, Ankara 1989, s. 26.

25 Gündüz Artan, **Atatürk Mersin'de**, Mersin 2000, s. 15.

26 Taha Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, Seyhan Basımevi, Adana 1939, s. 11-12.

27 Vehbi Evinc, "Atatürk'ün Adana'yı Muhtelif Ziyaretleri", **Görüşler**, Sayı 16 (15 Mart 1939), s. 29; Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya 1993, s. 124; Taha Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, Adana 2001, s. 12. Baskılar arasındaki farklılıktan dolayı Taha Toros'un kitabının hem birinci hem de üçüncü baskısı kullanılmıştır.

“Selam sana ey doğunun güneşi; büyük kurtarıcımız. Saygı sana ey İslâmlığı kurtaran büyük Gazimiz. Ey zulümleri yıkan, ezilenleri kurtaran Türk kahramanı. Ey ağlayan masum gözlerin, sızlayan Türk yüreklerinin dermanı!

Bugün ayağını bastığın Adana’da yeni bir hayat belirliyor. Parlak bir umut, bir gelecek doğuyor. Fakat heyhat ki Adana’nın güzel bir parçası olan zavallı Antakya’da, İskenderun’da yüz binlerce masum hemşireler düşman çizmeleri altında sürünüyor. Mini mini Türk yavruları boğazlanıyor.

Ey Ulu Gazi, bizi de kurtar. İşte biz Antakyalılarla, İskenderunlular sevinierek ayağının altında ölmek istiyoruz. Eminiz ki ruhumuz sizi Antakya yöresine götürecektir ve Kemal’in güneşi oralarda da bütün gücü ile doğacaktır. Yaşasın Gazi Paşamız, yaşasın millet, yaşasın Adanalılar...”

Bu veciz nutuk üzerine Atatürk, “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalmaz” diyerek Hatay konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.²⁸

İstasyondan sonra Hükümet Konağı’na giden Ulu Önder, burada bir süre kaldıktan sonra istirahat etmesi için hazırlanan Suphi Paşa’nın konağına gitmiştir.²⁹ Şehirde kaldığı süre içerisinde ise Belediye, Askeri Fırka, Türk Ocağı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin de içinde yer aldığı yirmiden fazla yeri ziyaret etmiştir.³⁰ Türk Ocağı’nı ziyareti esnasında yapmış olduğu konuşmada ise “Bende bu vakayin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana’da vücut bulmuştur” sözleri ile Adana’nın Millî Mücadele tarihi içerisinde bilinmeyen bir yönüne dikkat çekmiştir.³¹

Türk Ocağı’nda gençlerle sohbet ettikten sonra ocağın hatıra defterine şunları yazmıştır:³²

28 Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1991, s. 9; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 528; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 12. Nitekim yaşamının son günlerinde gerçekleştirdiği Adana ziyareti de Hatay meselesinden dolayı olmuştur. İsmail Habib Sevük bu durumu kırk sene Alsas ve Loren’in matemini tutan Fransızlar bu manzarayı görseydi Türk sabrının kırk sene uzunluğunda olamayacağını anlarırdı demiştir. İsmail Habib Sevük, **O Zamanlar**, Ankara 1981, s. 250-251.

29 Atatürk’ün 1923 ve 1925 yıllarındaki Adana’yı ziyaretleri esnasında kaldığı bu konak, 1982 yılında Atatürk Bilim ve Kültür Müzesi olarak düzenlenerek ziyarete açılmıştır. Mehmet Önder, **Atatürk’ün Evleri**, Atatürk Müzeleri, Ankara 1988, s. 46.

30 Tural, a.g.m., s. 372.

31 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, s. 117.

32 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 26.

“Adana Türk Ocağı “Türklük” nurunun feyyaz membaı olsun!

Bu ocağın ateşi çok, pek çok kadimdir. Onu asırlarca, söndürmeğe çalışmaktan hali kalmalıdır. Fakat buna her teşebbüs edenin ocağı söndü. Çünkü o müteşebbisler düşünmüyorlar ki Adana “Türk Ocağı” en asli Türk Ocakları’nın kızgın ateşiyle da-ima tenmiye olunmuştur. Ocağın bugünkü nurlu alevi her kalbi aydınlatıyor. Ben bugün bu alevin sıcak temasında ne derin sevinç ve saadet hisleri duydum.”

15 Mart 1339/Perşembe

M. Kemal

Atatürk’ün ocak defterini imzalaması üzerine ocak gençleri adına umumi kâtip Ferit Celâl Bey bir nutuk irad etmiştir.³³ Bunun üzerine ayağa kalkan Atatürk de veciz bir nutuk ile karşılık vermiştir.³⁴

Ziyaretin ilk gününün akşamında Adana Belediye Başkanı Ali Münif (Yegenaga) tarafından Atatürk’ün şerefine lise binasında bir ziyafet verilmiştir. Bu esnada bir konuşma yapan Ali Münif Bey, Adanalıların Gazi’yi nasıl heyecanla beklediklerini ve onun Adana’nın düşmandan kurtuluşunda ve bütün yurttta yaptığı hizmetlerin büyüklüğüne değinerek *“Tarihler size millet kurtarıcısı, devlet kurucusu ve halâskâr gibi sıfatlar verecektir. Lakin ben size en lâıyk olan sıfatı şöyle arz edebilirim. İnsanlığı tufandan kurtaran Nuh, insanlığın ikinci babasıdır. Siz de Türklüğü kan ve ateş tufanından kurtardığınız için tarihlerde ebedi bir nam bırakacaksınız”* demiştir.³⁵ Ali Münif Bey’in bu sözlerine Atatürk de bir nutuk ile karşılık vermiştir.³⁶

16 Mart günü ise Kolordu Komutanlığı’nı, Ulucami’yi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni, Hastaneyi, Sanayi Mektebi’ni ve Öğretmenler Cemiyeti’ni ziyaret etmiştir. Öğretmenler Cemiyeti’ndeki ziyafeti esnasında Mehmet Emin Yurdakul bir manzume okumuştur. İzçilerin sportif gösterileri ve yemin törenini müteakiben izçilerin oymak beyi bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmaya Ulu Önder şu sözlerle karşılık vermiştir:³⁷ *“Duygularınıza tercüman olan arkadaşınızı*

33 “Ferit Celâl Güven’in Nutku”, **Görüşler**, Sayı 16 (15 Mart 1939), s. 8-12.

34 “Atatürk’ün Türk Ocağında İrat Ettikleri Nutuk”, **Görüşler**, Sayı 16 (15 Mart 1939), s. 6-8; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, s. 117-118; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 24-25; Yusuf Ayhan, “Adana’ya İlk ve Son Seyahati 1923-1938”, **Görüşler**, S. 22 (İkinciteşrin 1939), s. 16.

35 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 28.

36 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, s. 119-120.

37 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 34.

dinledim. Çok memnun oldum. Maddeten ve manen kuvvetli olmak için çalışınız, çok çalışınız. Çalışmalarınızın meyveleri tüm memleket çocukları için örnek olsun. Ana ve babalarınız, saygıdeğer milletimiz sizler sayesinde güven içinde yaşasınlar. Geleceğin sizden beklediği budur. Bunu sağlayacağınıza ve buna lâyık olacağınıza güvenim vardır. Bunu memnurlukla tekrar ederim.”

Kız Öğretmen Okulu’nu ziyareti esnasında ise Okul Müdiresi Remziye Hanım’ın odasında kısa bir süre dinlendikten sonra müsamere salonuna geçmiş-tir. Bu esnada öğrenciler Adana Kız Öğretmen Okulu Marşı’nı söylemiş, Remziye Hanım da aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:³⁸

“Muhterem Hanımefendi, Muhterem Paşamız;

Bir zamanlar yabancı bayraklar altında ağlayan, cefa çeken, muhacir olan Adana, bugün çektiği üzüntüleri ve kahırları unuttu.

Onu, koparıldığı anayurduna kavuşturan aziz baş, şimdi Adana’nın çileleri dolan halkının arasında... Bu öyle bir mutluluktur ki kara günlerin kara yaraları-na şifa verecek. Özellikle biz, bu dertli ovanın dertli yavrularına bilim ve erdemlik vermekle görevli irfan askerlerine muhterem Paşamızla, muhterem eşleri ile bir çatı altında yaşadığımız bu günü, bayramlarımızın en değerlisi sayıyoruz.

Paşamız; siz bugün Türklerin o kadar kalbinde, o kadar beyninde, tüm kutsallıkları içeren en üstün duygular içinde, öylesine sonsuz bir hükümrancılık sunuyorsunuz ki... Tarih paha biçilmeyecek kadar süslü tahtlarda oturan, adları ışıktan bir kuşak gibi bütün dünyayı saran, çok ünlü başbuğları tanımaktadır. Fakat bunlar, bir ulusun kalbinde taht kurup oturmuş kişiler değildir. Tarihlerin yazmadığı, o gönüller sultanı siz oldunuz Paşam. Kalplerde kurulan bu soylu koltuk sizin hakkınızdır Paşam.

Dört sene önce kararan Türk bayrağını şafaklara kavuşturan dehanızın doğa hakkıdır. Paşam; tüm Türk’ün boynundaki zinciri koparıp zafer tacını başına takan ellerinize sonsuz şükranlar borçluyuz. O şükranlar ki, kurtarıcı elleriniz Akdeniz’i gösterdiği gün binlerce Türk anasına, bağrından koparttığı hediyeleri seve seve verdirtti. Bugün öteki elinizle başka cepheyi işaret ediyorsunuz. Ve cehaleti, bağınazlığı yıkınız! diyorsunuz. Emin olunuz Paşam, Akdeniz’e ulaşmak için geçtiği yollara binlerce yavrularını gömen anneler, bu yeni açtığınız daha çetin savaşta da yine azimle, inançlı evlatlarını verecektir. Ölüm ve kan fışkıran savunma volkanının mermilerini sırtında taşıyan Türk kadını, bu kez de azimli, imanlı yavrularını

38 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 35-36.

verecektir. İşte biz, Adana'nın kadın öğretmenleri, bu yeni savaşın candan gönüllüleri, huzurunuzda söz veriyoruz. Kayalar ellerimizi parçalasa, fırtınalar gözlerimizi dumanla doldursa, biz yine açtığınız yolda, gösterdiğiniz hedefe koşacağız ve dönmeyeceğiz Paşam, dönmeyeceğiz.”

Remziye Hanım'ın konuşmasından sonra sportif gösteriler sunan öğrenciler vücut ve kol hareketleri ile Mustafa Kemal yazmış, müteakiben de dakikalarca alkışlanan Mustafa Kemal Marşı'nı okumuştur. Okuldan memnun bir şekilde ayrılan Atatürk'e öğretmenler çiçeklerle donatılmış ve üzerinde “Adana öğretmenlerinin Büyük Kurtarıcıya bir hatıra armağanı” yazan bir mühür armağan etmişlerdir.³⁹

Akşam çiftçilerle görüşen Ulu Önder'in çiftçi ve köylülerle birlikte yediği yemek çok samimi bir havada geçmiştir. Bu esnada çiftçiler arasında bulunan Kadıköylü Ramazan Ağa ile Atatürk arasında bir saatten fazla süren şakalı bir konuşma geçmiştir. Ramazan Ağa, “Bre Paşam, iki gündür yüzünü görmek için oradan oraya koşuyoruz. Şu ihtiyar hayatımda bundan sevinçli gece görmedim” demiştir.⁴⁰ Bu sözlerle karşılık Atatürk, Tük köylüsünün yerinin her yerden yüksek olduğuna işaret eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın bitmesini müteakiben ayağa kalkan Ramazan Ağa, “Paşam neydi o günler... Bizler çalışır çabalardık. Güneşin altında toz içinde, toprak içinde çoluğumuzla çocuğumuzla didinirdik. Bir gün gelir hükümet adamı bütün kazançlarımızı sopayla elimizden alırdı. Askere giden bizlerdik, vergiyi veren bizlerdik, fukaralıktan kurtulmazdık. O günün jandarmaları bizi döver, tahsildarları bizi soyardı. Çocuklarımız Yemen'de ölür, eşkıyalar köylerimizi basardı. Öte tarafta beyler ve paşalar konaklarda otururlar, atlarla, arabalarla gezerlerdi. Şimdi öylemi ya, karşımızdakine dertlerimizi dökebiliyoruz. Köylülerimiz, çiftçilerimiz acılarını dile getiriyor. Çok şükür Allah'a. Artık eski bir devir kapanmış oluyor. Eskisi gibi büyüklerimiz bizi yanlarına yaklaşırsak kovmuyorlar. Eskiden bizi dipçikle kovalardı. Şimdi biz benliğimizi, birer efendi olduğumuzu anladık. İşte bir örneği, milletin en büyüğü ile karşı karşıya bir sofrada yemek yiyebiliyor ve dertleşebiliyoruz” demiştir.⁴¹

Bunun üzerine ayağa kalkan Atatürk⁴², kağı ile otomobilin, yelkenli ile vapurun rekabet edemeyeceğini belirterek memleketimizdeki vesaitin ne iptidai

39 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 35-36.

40 Sadi Borak, **Atatürk ve Edebiyat**, İstanbul 2004, s. 144.

41 <http://www.adanadan.biz> Erişim tarihi: 19.05.2013.

42 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 120-129.

mahiyette olduğunu, medeniyette nasıl geri kaldığımızı, bu vesaitsizlik yüzünden Amerikan unları ile rekabet edemediğimizi, milletin kendi sahillerindeki vatandaşlarını besleyememesindeki acılığı anlattıktan ve yalnız kendimizi bilmek değil etrafımızdaki komşuları, milletleri ve onların hangi vasıta ile mücehhez olduğunu da bilmek lâzım geldiğini ve bugün İslâm âleminin ne halde bulunduğunu izah ettikten sonra sözlerini bundan sonra irade-i milliyeden, milletin hâkimiyetini artık kimseye vermeyeceğinden, hâkimiyetin bir millet için hayat, namus ve her şey olduğundan, artık milletin namus ve hayatını başkasına tevdi edemeyeceğinden, bu milletin elinden hâkimiyetini almak isteyen hain ve aldatıcıların, iğfalkârların artık muvaffak olmalarına imkân olmadığından bahsederek milletteki tesanüitten, fikir, his ve azim birliğinden, bu üç şeydeki birlikle muvaffakiyete erdiğimizden, milletin bir kitle-i tesanüt olması sayesinde Yunanın denize döküldüğünden ve bundan sonraki mücadelede de bu tesanüdü daha ziyade kuvvetlendirmeğe ihtiyacımız olduğundan bahseden bir konuşma yapmıştır.

Çiftçilere teşekkür eden Ulu Önder, daha müsait zamanlarda kendileriyle hususiyet dairesinde etraflı görüşeceklerini temin eyleyerek iki saat on beş dakika devam eden konuşmasını “*Muhterem çiftçiler, sizler hepimizin babasıdır, hepimizin efendisidir*” sözleri ile bitirmiştir.⁴³

Taha Toros, Atatürk’ün hitabındaki kudretin onun askerlikteki mahareti kadar üstün olduğunu ifade ederek, “*Büyük ve millî savaşın destanını büyük kahramandan dinlemek Adanalıları hakikî bir saadete kavuşturmuştu*” demiştir.⁴⁴

Çiftçiler Derneği’nin akşam ziyafetinde Atatürk’e Suphi Paşa tarafından altı, ceviz ağacından; etrafı gümüşten oyulmuş, Türk motifleri ile süslü, zemini siyah kemikten yapılmış, 35 cm. uzunluğunda, bir tarafında altından “*Halk devrinin millî tarihini yazacak kalemler sabanlar*”, diğer tarafında “*Öz hemşerimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Adanalıların şükran armağanı*” yazılı Adanalı sanatkârlardan Coşkun ve Kadri imzalı bir saban hediye edilmiştir.⁴⁵

Ulu Önder çiftçilerden sonra Türk Ocağı’nda Adana esnafının çayına iştirak etmiştir. Bu sırada Esnaf Cemiyeti’nin İdare Heyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) tarafından muhtelif esnaf reisleri takdim edilmiştir. Bunu müteakiben

43 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 120-129.

44 Toros, *Adana Seyahatleri*, 1. Baskı, s. 19.

45 Evinç, a.g.m., s. 30; Toros, *Adana Seyahatleri*, 3. Baskı, s. 41. Ancak resmin altındaki yazıda sabanın Coşkun Güven tarafından yapıldığı yazmaktadır. *Görüşler*, Sayı 16 (15 Mart 1939), s. 19.

bir nutuk irad eden Ahmet Remzi Bey, cemiyetin teşekkül tarzı ve çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamda Adana esnafından her sınıfın bir reisi olduğunu, bu reisler şeyh denildiğini, şeyhlerin miktarının kırka yakın olduğunu, Hükümete nizamnamesi verilerek bu esnaf cemiyetlerinin heyeti umumiyesinden mürekkep bir grup teşkil edildiğini, grubun yedi kişilik bir idare heyeti bulunduğunu ve bir senedir faaliyette olan cemiyetin esnaf için gerek şahıs gerek mesleki umumi menfaatler temin ettiğini anlatmıştır. Konuşmasının devamında cemiyetin 300'den fazla öğrencisi olan bir çırak mektebi açtığını, mektebin üç mualliminin maaşının esnaf tarafından temin edildiğini, çırakların gündüz dükkânlarında çalışıp geceleri muayyen zamanlarda ders gördüklerini, cemiyetin cuma tatillerini bütün Adana için umumi bir şekilde teşmil ve bunu bir senedir muntazaman tatbik ettiğini belirterek cuma tatilini kabul ettirmek için uğradıkları müşkülâtı anlatmıştır. Haftada bir gün tatilin gâvur âdeti olduğu hakkında maateessüf birçok zevatın, bilhassa Büyük Millet Meclisi azasından bulunan bir zatın da Cami-i Kebir'de vaiz verdiğini, birliği tehlike ve tefrika ya ilka için yapılan bu gibi propagandalara rağmen bütün esnafın umumi bir mazbata ile cuma tatilini kabul ettiğini, bunu gazetelerle de ilan ettiklerini bildirerek cemiyetin yaptığı ve yapmakta olduğu diğer hizmetler hakkında da bilgi vermiştir.

Adana esnafının kuyumculuk, makinistlik, kunduracılık, terzilik gibi alekser ağıyar elinde bulunan sanatlarda onların yerini dolduracak Müslüman sanatkarlar yetiştirdiğini ve hiçbir kuvvetin artık Esnaf Cemiyeti'ni bu ulvi gayesine varmaktan men edemeyeceğini, cemiyetten görülen diğer bir faydanın da belediye intihabatında cemiyet namzetlerinden iki azanın belediyeye girmiş olduğunu ve diğer intihabata dahi cemiyetin müessir ve münevvir bir amil olacağını tekrar ederek biz Adana esnafları, aziz müncimizin göstereceği hak yolunda daima beraber yürüyeceğiz diyerek nutkuna son vermiştir.⁴⁶ Ahmet Remzi Bey'in bu nutkuna karşılık Atatürk de bir nutuk irad etmiştir.⁴⁷

Ziyaret esnasında Latife Hanımı ayrı olarak ağırlamak isteyen Adanalı hanımların daveti ise Atatürk tarafından reddedilmiştir. Ulu önder bu esnada, "*Benim bulunmayacağım yerde karım bulunamaz!*" demek suretiyle Türk kadınının cemiyet içerisindeki yerini de işaret etmiştir.⁴⁸

46 Toros, *Adana Seyahatleri*, 1. Baskı, s. 21-22.

47 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 129-132; Toros, *Adana Seyahatleri*, 3. Baskı, s. 42-45.

48 Evinç, a.g.m., s. 30; Toros, *Adana Seyahatleri*, 3. Baskı, s. 13; Tural, a.g.m., s. 372.

İki günlük ziyaretini tamamlayan Atatürk, Tarsus ve Mersin'i ziyaret etmek üzere 17 Mart 1923 sabahı saat 09.45'te Adana'dan trenle hareket etmiştir.⁴⁹

Atatürk Ankara'ya döndükten bir süre sonra TBMM'de kabul edilerek uygulamaya giren kanunlardan birisi de hafta tatili kanunu olmuştur. Bu nedenle Taha Toros, *"Esasen Mustafa Kemal'in her seyahatinden sonra icraatını sabırsızlıkla beklemek lazımdır. Zira o seyahatinin intibâlarını kafasında imal ederek inkılâba hız vermektedir"* diyerek Adana'daki çay ziyafeti esnasındaki konuşmanın hafta tatili kanununu ilham ettiğini belirtmiştir.⁵⁰

Dördüncü Ziyareti (13 Ocak 1925)

Atatürk'ün dördüncü Adana ziyareti, Adana Belediyesi'nin 5 Ocak 1925 günü yapılacak Kurtuluş Bayramı töreninde hemşehrilik belgesi vermek için yaptığı davet üzerine gerçekleşmiştir. Ancak Ankara'daki işlerinin yoğunluğundan dolayı törene katılamayan Atatürk, eşi Latife Hanım, General Fahrettin (Altay), Bayındırlık Bakanı ve Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey (Pirinçcioğlu) ile birlikte 13 Ocak 1925 günü Adana'ya gelmiştir.⁵¹

Yenice'de Vali Hilmi Bey (Uran) başkanlığında bir heyet tarafından karşılanan Atatürk, şehre geldiği zaman önce belediyeyi ziyaret etmiştir.⁵² Belediye Reisi Ali Münif'in odasında bir müddet istirahat ettikten sonra da Hükümet Konağı'na gitmiştir. Vali Hilmi Bey'den vilayetin umumi vaziyeti ile ilgili bilgi aldıktan sonra Türk Ocağı ve Halk Fırkası'nı ziyaret etmiştir. Buralarda da bir süre kaldıktan sonra aynı günün akşamı Dörtyol'a hareket etmiştir. Geceyi Misis'te geçiren Ulu Önder, Ceyhan ve Toprakkale'den vatandaşların yoğun tezahüratları arasından geçtikten sonra Dörtyol'a ulaşmıştır.⁵³

49 Artan, **a.g.e.**, s. 15.

50 Toros, **Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, s. 20.

51 <http://www.adanadan.biz> Erişim tarihi: 19.05.2013; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 63. Mehmet Önder ise bu seyahatin Atatürk'ün Ankara'da başlattığı Orman Çiftliği'nden ayrı olarak Dörtyol ve Adana'da da birer çiftlik kurmak istemesi nedeniyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Önder, **Atatürk Konya'da**, s. 60.

52 Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul 2008, s. 174-175.

53 "Reis-i Cumhur Hazretleri Dörtyol'da", **Cumhuriyet**, 16 Kânunısani 1925. Atatürk, güney seyahatlerinin çoğunda geceyi Misis'te geçirmiştir. Taha Toros bunun sebebinin kesin olarak bilinmediğini ancak Misis'in Çukurova'daki en eski ve medeni şehir olmasından dolayı tarihi değerinin büyüklüğünün Atatürk'ün ilgisini çekmiş, mazisiyle de sempatisini kazanmış olabileceğini belirtmiştir. Toros, **Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, s. 27.

16 Ocak'a kadar Dört Yol'da kalan Atatürk, incelemelerde bulunmak üzere tekrar Adana'ya gelmiştir. Saat 17.00'de Adana'ya gelen tren, halkın coşkun tezahüratları ve “yaşa” sesleri arasında istasyona girmiştir. Vatandaşların sevgi gösterileri arasında trenden inen Atatürk, mekteplilere ve izcilere iltifat ettikten sonra fırka tarafından şerefine verilen çaya iştirak etmek üzere Orduevi'ne gitmiştir. Orduevi'nden de istirahatı için tahsis edilmiş olan Suphi Paşa Konağı'na giderek dinlenmeye çekilmiştir. Bu esnada halk da fener alayı düzenlemiştir.⁵⁴

Atatürk'ün bu gezisinin gündemini ağırlıklı olarak eğitim ve tarım konuları oluşturmuştur. Nitekim ziyaretin ikinci günü öncelikle ziraat sergisinin açılışını yaparak sergilenen makinelerle kumlukta⁵⁵ gerçekleştirilen ziraat tecrübelerini izlemiş, İsmail Safa Bey'in (Özler) makinelerle ilgili bilgi vermesini müteakiben cirit oyunlarını seyretmek üzere oyun alanına gitmiştir. Ancak oyun alanında bir süre kaldıktan sonra ayağındaki romatizmadan dolayı dinlenmek üzere Suphi Paşa Konağı'na dönmek zorunda kalmıştır.⁵⁶

18 Ocak günü ovaya doğru uzun bir gezi yapan Ulu Önder, bu esnada Suphi Paşa ile kardeşi Kadri Bey'in çiftliklerine de uğramıştır. Dönüşünde Memleket Hastanesi önünden geçerken ellerinde kırmızı beyaz kurdelelerle yolun orta yerinde bekleyen hastalardan Darüleytam öğrencisi bir çocuk ile yaralı bir kız dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine otomobilini durdurarak hastaneyi ziyaret etmiştir. Bu sırada bir hasta bakıcı, “*Hasta evlatlarınızın acılarını dindiren çiçekleri takdim ederim*” diyerek çiçek vermiştir. Çiçeği alan Atatürk, hastaları ziyaret edip geçmiş olsun dedikten sonra dinlenmek amacıyla konağa dönmüştür.⁵⁷

19 Ocak günü ise öncelikle Ziraat Mektebi ile Topçu Kışlası'nı ziyaret etmiştir. Ziraat Mektebi'nde çiftçilerle iyi tohum ve iyi ziraat yapılması hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu sırada Ziraat Mektebi öğrencilerinden birisi, “*Bu memleketin efendisi çiftçidir ve kılıçla alınan memleketler gider, sabanla kurtulanlar gitmez, kalır*” sözlerini hatırlatarak bu sözü rehber edindiklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine ayağa kalkan Atatürk;⁵⁸

54 “Gazi Paşa Hazretleri Adana'da”, **Cumhuriyet**, 17 Kânunısani 1925; Evinç, a.g.m., s. 31.

55 Kumluk ifadesi şu anki Merkez Park ile Demirköprü arasındaki alan için kullanılmıştır. **Adana'da Törenler**, Adana Büyükşehir Belediyesi Altınkoza Yayınları, Adana 2003, s. 13.

56 Evinç, a.g.m., s. 32; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 64.

57 “Gazi Paşa Adana'da”, **Cumhuriyet**, 19 Kânunısani 1925.

58 Toros, **Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, s. 28.

“Efendiler;

Benim için kıymetli ve istifadeli saatler hazırlamış olduğunuzdan dolayı teşekkür ederim. Memleketinizin iyi bir ziraat memleketi olduğu malûmdur. Tarzı ziraatın da iktisadî ve asrî olduğunu yakından görmekle seviniyorum. Eğer arkadaş efendinin söylediği gibi hidematımız varsa ve bunu mükâfatlandırmak istiyorsanız tahsile hasrolunan zamanlarınızı boş geçirmemenizi iyi bir çiftçi, asrî tekâmülât ve terakkiyata vakıf bir ziraatçı olmanızı, ziraat sahasında emin ve metin adımlarla yürümenizi kemali ciddiyetle talep ederim” demiştir.

Ziraat Mektebi’nden sonra ziyaret ettiği Topçu Kışlası’nda askerî geçit töreninden sonra bir bataryanın mevzi almasını emretmiştir. Bu esnada askerlere sorular sormuş ve aldığı cevaplardan büyük memnuniyet duymuştur.⁵⁹

Öğleden sonraki zamanını ise okul ziyaretlerine ayırmıştır. Bu bağlamda öncelikle liseye gitmiştir. Öğrencilerin coşkun tezahüratları ile karşılandıktan sonra okul müdürü Ragıp Nurettin’den öğrenci sayısı ve ders vaziyeti hakkında bilgi alıp, 10. sınıfın Edebiyat dersine girmiştir. Bu sırada öğrencilere sorular soran Atatürk, aldığı cevaplardan dolayı Edebiyat Öğretmeni Nurullah Ata’ya (Ataç) teşekkür etmiştir. Liseden ayrıldıktan sonra Kız Muallim ve Erkek Muallim mekteplerine, akşama doğru da CHF’na gitmiştir. Fırkada partililer ve gençlerle sohbet etmiştir. Bu esnada Adana’yı çok iyi bulduğunu ve burada irticanın, kara kuvvetin yer bulmasının mümkün olmadığını, Adana’nın iyi ve temiz halkının da iyi ve kötüyü seçmekten aciz olmadığını ifade ettikten sonra alkışlar arasında fırkadan ayrılmıştır.⁶⁰

Atatürk, ziyareti esnasında bir akşam, eşi Latife Hanım ve Fahreddin Paşa ile birlikte Türk Ocağı sinemasında tertip edilen müsamereye teşrif etmiştir. Alkışlar arasında locasına geçtikten sonra Adana’nın düşman işgalinden kurtuluş günü olan 5 Ocak törenlerini izlemiştir. Bu esnada ocak katib-i umumisi Ferit Celâl’a (Güven) sorular sorarak müsamereyi çok beğendiğini ancak bir daha sinemaya gelirse kendisine loca ayrılmamasını belirterek bir fert gibi istediği yere oturmak istediğini ifade etmiştir.⁶¹

59 “Reis-i Cumhur Hazretlerinin Dünkü Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 20 Kânunısani 1925; Toros, **Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, s. 28.

60 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 64-65.

61 “Gazi Paşa Adana’da”, **Cumhuriyet**, 19 Kânunısani 1925; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 65.

Adana gezisini tamamlayan Ulu Önder, 19 Ocak akşamı halkın yoğun tezahüratları ve sevgi gösterileri eşliğinde Mersin'e gitmek üzere istasyona gelmiştir. Bu esnada kendisiyle görüşmek arzusunda olan yaşlı bir köylüyü kompartımanına alarak bir saate yakın görüşmüş ve müteakiben de yola çıkmıştır. Geceyi Yenice İstasyonu'nda trende geçirdikten sonra 20 Ocak günü saat 17.00'de Mersin'e varmıştır.⁶²

Beşinci Ziyareti (16 Mayıs 1926)

Atatürk, Tarsus'ta çiftlik kuracak arazi bakmak, Taşucu'nda bulunan ve bir yıl önce de Dörtöl'de satın aldığı çiftliklerini görmek üzere 7 Mayıs 1926 günü Ankara'dan trenle hareket etmiştir.⁶³ Seyahati esnasında Afyon, Konya, Tarsus, Mersin, Silifke, Adana ve Dörtöl'ü ziyaret etmiştir. 8 Mayıs günü Konya'da tetkiklerde bulunduktan sonra 9 Mayıs günü Yenice İstasyonuna gelmiştir. Burada Adana Valisi Reşat Bey (Mimaroglu), Adana Belediye Reisi Ali Münif Bey (Yeğenağa) ile Adana'nın ileri gelen eşrafı tarafından karşılanmıştır.⁶⁴

İstasyona giren trenin penceresinden başını çıkaran Atatürk, neşeli ve samimi bir surette halkı selamlamış, trenden iner inmez de mahsulün vaziyetini, yağmurun nispetini ve havanın gidişatını sormuştur. İstasyonda kaldığı bir saat süresince de sadece zirai meselelerle alakalı konuşmuştur. Tren Tarsus'a doğru hareket edeceği sırada Adana Belediye Reisi Ali Münif Bey'in aylardan beri gözleri yollarda kalan Adanalıları ne zaman sevindirecekleri ve Adana'yı ne zaman şerefliendirecekleri sorusuna gülerek, *"İnşallah avdetle. Bu sefer seyahate bu taraftan başladık"* demiştir.⁶⁵

Tarsus'ta arazi baktıktan sonra Mersin'e giderek Ertuğrul isimli yatı ile önce Taşucu'na, oradan da Silifke'ye geçmiştir.⁶⁶ Silifke'ye bağlı Tekir Köyü'nde bulunan çiftliğinde incelemelerde bulunduktan sonra Mersin'e, oradan da 16 Mayıs

62 "Reis-i Cumhur Hazretleri Mersin'de", **Cumhuriyet**, 21 Kânunısani 1925; Evinç, a.g.m., s. 31. Ancak Taha Toros ile Gündüz Artan 20 Ocak sabahı yola çıkıldığını ve saat 11.45'de Mersin'e varıldığını iddia etmektedir. Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 66; Artan, **a.g.e.**, s. 25.

63 Artan, **a.g.e.**, s. 35; Tural, a.g.m., s. 379; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt III (1922-1938), İstanbul 1991, s. 265-266; Soyak, **a.g.e.**, s. 351.

64 Ulu Önder'i karşılamaya gelenler arasında dönemin Mersin valisi de yer almıştır. Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 70.

65 Toros, **Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, s. 30-31; "Gazi Hazretlerinin Seyahati", **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1926.

66 Artan, **a.g.e.**, s. 35-36.

günü Adana'ya gelmiştir.⁶⁷ Atatürk'ün geleceğini önceden haber alan Adanalılar istasyonu hınca hınç doldurdıkları gibi bütün şehir ve istasyonu da süslemişlerdir. Günübirlik ziyaretinde Vilayeti, Belediyeyi, Halk Fırkası'nı ve Türk Ocağı'nı ziyaret eden Ulu Önder, bir saatlik ziyaretten sonra akşam geç saatte Dört Yol'a hareket etmiştir.⁶⁸ Burada iki gün kaldıktan sonra Ankara'ya dönüşünde Adana İstasyonu'nda kısa bir mola vermiş ve akabinde yoluna devam etmiştir.⁶⁹

Altıncı Ziyareti (16 Şubat 1931)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile gerçekleşen çok partili hayata geçiş denemesi fırkanın kapatılması üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Atatürk, fırkanın kapatılmasının memleket genelindeki etkisini görmek için yurt gezisine çıkmıştır. Gezi boyunca halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na olan ilgisinin⁷⁰ yanı sıra 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülke genelindeki etkilerini de incelemiştir. Bu nedenle geziye CHF Genel Sekreteri Recep (Peker)'in başkanlığında çeşitli bakanlıklardan seçilen bir müfettiş ve uzmanlar heyeti ile İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya), milletvekillerinden Ali (Kılıç), Falih Rıfkı (Atay), Memduh Şevket (Esental), Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref (Ünaydın), Cevat Abbas (Gürer), Salih (Bozok), Başyaver Rusuhi (Savaşçı), yaverler ile Hasan Rıza (Soyak) katılmıştır.⁷¹

18 Kasım 1930 Pazartesi akşamı Ankara'dan Kayseri'ye doğru yola çıkan Atatürk, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun⁷² ve Trabzon'da incelemelerde bulunduktan sonra İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da kaldığı süre zarfında ise gördükleri yerlere dair değerlendirmeler yapmıştır.⁷³ Bu sırada Edirne, Kırklareli ve Bursa'ya gitmiş, müteakiben de Ankara'ya dönmüştür. Ankara'da iki gün kaldıktan sonra 25 Ocak günü seyahatin ikinci kısmını tamamlamak üzere Afyon'a

67 Hikmet Öz, *Atatürk Tarsus'ta*, Ankara 1999, s. 41; Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 92.

68 "Gazi Hazretlerinin Seyahati", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1926; Toros, *Adana Seyahatleri*, 3. Baskı, s. 70-71.

69 Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 55; Toros, *Adana Seyahatleri*, 3. Baskı, s. 71.

70 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul 1945, s. 24-25.

71 Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 99.

72 Bu tarih kaynaklarda 18 Kasım olarak geçmesine rağmen Ahmet Hamdi Başar 17 Kasım akşamı saat 21.00'de hareket edildiğini belirtmektedir. Başar, *a.g.e.*, s. 67.

73 Başar, *a.g.e.*, s. 67-68.

hareket etmiştir.⁷⁴ Afyon'dan sonra sırasıyla Uşak, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir ve İzmir'e uğradıktan sonra Antalya'ya doğru hareket etmiştir.⁷⁵ Antalya'dan sonra Alanya, Taşucu ve Mersin'i ziyaret etmiş, akabinde de Mersin'den trenle Malatya'ya gitmiştir.⁷⁶ Malatya'da kısa bir süre kaldıktan ve geceyi Misis'te geçirdikten sonra 16 Şubat günü Adana'ya gelmiştir.⁷⁷

Atatürk'ün Adana'yı ziyaretinde dünya ekonomik buhranına bağlı olarak Çukurova bölgesinde ortaya çıkan para darlığı, çiftçilerin bankalara olan borçları ile hazineye vergilerini ödeyememeleri ve bu sorunların bazı milletvekilleri ile büyük toprak sahipleri tarafından Ulu Önder'e aktarılması gibi nedenler etkili olmuştur. Atatürk'ün şehre geleceğini öğrenen Ticaret Odası, Sanayi Odası ve Borsa üyeleri de kendisine verilmek üzere şehrin iktisadi durumuyla alakalı bir rapor hazırlamışlardır.⁷⁸

Saat 14.30'da istasyona giren trenden inen Atatürk'ü, Vali Vehbi Bey, Fırka Kumandanı Kenan Paşa, Nuri Paşa, Adana mebusları Zamir, Kemal ve Kadri Beyler, Urfa mebusu Ferit Celâl Bey, Mersin mebusları Ali Münif ve Hakkı Beyler, Belediye Reisi Turhan Cemal, Sıtma Mücadelesi Heyet-i Reisi Ekrem Tok, Maârif Emmini İsmail Habip, Türk Ocağı Reisi Fahri, Halk Fırkası Vilayet

74 Başar, **a.g.e.**, s. 100-102.

75 Başar, **a.g.e.**, s. 118.

76 "Gazi Hz. Şehrimizden Geçtiler", **Türk Sözü**, 13 Şubat 1931.

77 İsmail Habip, "Atatürk'ten Tahassüsler", **Görüşler**, Sayı 16 (15 Mart 1939), s. 13-16; "Gazi Hazretleri Şehrimizde", **Yeni Adana**, 17 Şubat 1931; "Gazi Hz. Geceyi Misis'te Geçirdiler", **Türk Sözü**, 16 Şubat 1931; "Gazi Hz. Adana'yı Şereflendiriyorlar", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1931; "Gazi Hz. Adana'yı Teşrif Buyurdular", **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1931; Toros, **Adana Seyahatleri**, s. 32; Başar, **a.g.e.**, s. 118-119. Atatürk'e Afet Hanım, umumi katibi Tevfik, başyaver Rusuhi, Recep, Kılıç Ali, Recep Zühtü ve Vasıf Beyler, Fahrettin Paşa, Memduh Şevket, İstanbul Liman Şirketi Müdürü Hamdi, Sıhhiye Müsteşarı Hüsameddin, Kalem-i Mahsus Müdürü Ali Rıza, Muhafız Kıtâat Kumandanı İsmail Hakkı, Anadolu Ajansı başmuharriri Kemaleddin Kani, yaver Celâl ve Şükrü, Kalem-i Mahsustan Lutfü ve Suat ile sinema operatörü Kenan Bey eşlik etmiştir. "Gazi Hz. Şehrimizde", **Türk Sözü**, 17 Şubat 1931.

78 Rapor hazırlamak üzere iki komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonlardan birincisi Ticaret Odası'ndan Hilmi, Borsa'dan katibi umumi Süleyman ile Sanayi Odası'ndan umumi kâtip Şemsi İzzet Bey'den, ikincisi ise Ticaret Odası ikinci reisi Selanik Bankası Müdürü Cevdet, İş Bankası Müdürü Sait ile tüccarlardan İzzet Bey'den meydana gelmiştir. Bu komisyonlar, birinci bölümünde Adana'nın iktisadi vaziyeti ile bu vaziyetin ihracata etkisi, sanayinin gelişmesine engel olan sebepler ve bilhassa küçük sanayide görülen gerileme, ikinci bölümde ise bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin yer aldığı bir rapor hazırlamışlardır. "Ticaret Odasında Dünkü İçtima", **Türk Sözü**, 11 Şubat 1931.

Heyeti Reisi Yusuf Ziya Beyler ile Adliye, Maliye ve Zabıta Erkânı ve halk mümessillerinin yer aldığı bir heyet karşılaşmıştır.⁷⁹

Karşılaşma heyetindekilerin tek tek elini sıkkan Ulu Önder, istirahati için hazırlanmış olan Fahri Bey'in evine teşrif etmiştir.⁸⁰ Ancak dinlenmeye geçmeden önce şehrin ve bölgenin iktisadi durumu ile alakalı bilgi almak üzere Vali Vehbi Bey, milletvekilleri Ali Münif, Kadri, Zamir, Ferit Celal, Belediye Başkanı Turhan Cemal, Maârif Emni İsmail Habib, Ziraat Bankası Müdürü Fazlı, İş Bankası Müdürü Sait ve Defterdar Talat Beyleri dinleyerek sorular sormuştur.⁸¹ Görüşmeden sonra da dinlenmek maksadıyla odasına geçmiştir. Saat 16.00'da Halk Fırkası heyetini, müteakiben de İş Bankası Müdürü Sait Bey'i kabul etmiştir. Bu esnada Sait Bey, Borsa namına bir istatistik ile İş Bankası namına mıntıkanın vaziyetini gösteren bir rapor takdim etmiştir.⁸² Daha sonra otomobil ile kısa bir şehir turu atan Atatürk, akşam yemeği için köşke dönmüştür. Şehrin ileri gelenlerinin de iştirak ettiği yemek esnasında Adana'ya özgü meseleler hakkında konuşulmuştur. Bu sırada Türkçe konuşamayan Adanalılardan, şehrin tarihi kıymetine kadar değişik konularda saatlerce sohbet edilmiştir. Özellikle tarihle ilgili sohbet Antakya ve İskenderun'a kadar uzanmıştır. Bu konu açılınca Meclis Başkanı ve Başkumandan olarak 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya geldiği zaman önüne çıkan siyahlara bürünmüş İskenderun ve Antakyalı kızlara söylediği *"Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz"* sözünü hatırlayan Ulu Önder, Vasıf Çınar'a dönerek *"O sözde mübalağa değil noksan vardı değil mi?"* demiştir. Vasıf Çınar'da *"O zamanki vesikalara göre kırk asır demekle haklı idiniz. Sonra vesikalar çoğaldıkça Türkün bu topraklara kırk asırdan daha evvel sahip olduğu anlaşıldı"* diye cevap vermiştir.⁸³

Atatürk, ziyaretin ikinci günü resmî daireler ile mahalli teşekkülleri ziyaret etmiştir. Bu bağlamda saat 11.00'de yanında Kütahya mebusu Recep ile İzmir mebusu Vasıf Bey ile birlikte vilayete gitmiştir. Buradan CHF'na geçerek fırka

79 "Gazi Hazretlerini İstikbal", **Türk Sözü**, 12 Şubat 1931; "Gazi Hazretlerini İstikbal", **Yeni Adana**, 13 Şubat 1931.

80 Adana ziyaretlerinde genellikle Ramazanoğlu Suphi Paşa'nın Konağı'nda kalan Atatürk, bu seyahatinde Türk Ocağı Reisi ve Halk Fırkası eski mutemedi Fahri Bey'in (Uğurlu) Atatürk Caddesi üzerine yeni yaptırmış olduğu evde kalmıştır. Bu nedenle ev, belediye tarafından günler öncesinden hazırlanmıştır. "Gazi İçin İstikbal Hazırlıkları Başladı", **Yeni Adana**, 12 Şubat 1931.

81 <http://www.adanadan.biz> Erişim tarihi: 19.05.2013.

82 "Gazi Hazretleri Şehrimizde", **Türk Sözü**, 17 Şubat 1931.

83 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 76; Evinç, a.g.m., s. 32.

teşkilatı hakkında, akabinde de belediyeye geçerek Belediye Reisi Turhan Cemal Bey'den belediyenin çalışmaları hakkında bilgi almıştır. Bu esnada “*Şehirde fevkalâde tebeddülât görüyorum. Geniş, güzel, uzun ağaçlı caddeler açılınca şehir tamamıyla meydana çıkmış*” demek suretiyle memnuniyetini dile getirmiştir. Bir süre şehrin haritasını inceleyen ve Belediye Reisine sorular soran Ulu Önder, kanalizasyon, su işleri, mezbahane ve diğer sıhhi çalışmalarından dolayı kendisini tekrar tebrik etmiştir. Saat 13.30'da da Belediyeden ayrılarak dinlenmek amacıyla konağa gitmiş, biraz istirahat ettikten sonra da Afet İnan ile birlikte Askerî Fırka ile Türk Ocağı'nı ziyaret etmiştir.⁸⁴

Türk Ocağı'nı ziyareti esnasında Ocak Reisi Fahri Bey'e ocaklıların miktarı, ocağın faaliyetleri ve bilhassa köylere yönelik çalışmalarıyla ilgili sorular sormuştur. Konuşmanın ocağın şehre yönelik faaliyetleri ile Adana maârifine doğru kayması üzerine de Maârif Emni İsmail Habip Bey'den bilgi almıştır. Bir müddet sonra yanında bulunan ocaklı hanımlarla sohbet ederek, “*Hanımefendilerin mühim bir kısmı asker olmak ve kendilerine verilen hukuk-ı siyasiyeden o sahada da müfit olmak arzusunda bulunuyorlar? Bu hususta sizler ne düşünüyorsunuz*” sorusunu yöneltmiştir. Bir süre devam eden bu sohbetten sonra da ayağa kalkarak yaklaşık olarak bir saat süren bir hitabede bulunmuştur. Ulu Önder konuşmasında iktisadi buhran, vergiler ve lisan meselesi üzerinde durduktan sonra bütün münevverlerin, öğretmenlerin ve memurların inkılâbı yapan ve yaşatan CHF'nın ilkelerini benimsemelerini ve onun etrafında birleşmelerini istemiştir.⁸⁵ Konuşmasının devamında ise bölgenin ekonomik durumuna, demokraside fert hürriyetine, milletin ne anlama geldiğine ve millet için dilin önemine değinmiştir. Ayrıca Adana ve Mersin bölgesinde yaşayan Arap, Nasturi ve Süryani ekalliyetleri Türkçe konuşmadıkları⁸⁶, Adana Türk Ocağı'nı da Türkçenin kullanımı konusunda üzerine düşeni yapmadığı için eleştirmiştir. Eleştiri amaçlı bu sözler aynı zamanda Türk Ocakları'nın akıbetini de işaret etmiştir. Ulu Önder'in benzer sözleri şubat ayının ilk günlerinde gerçekleştirdiği Aydın seyahati esnasında da söylemiş olması⁸⁷, Türk Ocakları ile ilgili birtakım düşüncelerinin olduğunu

84 “Büyük Gazimizin Ziyaretleri”, **Türk Sözü**, 18 Şubat 1931; “Böyük Halaskar”, **Yeni Adana**, 18 Şubat 1931; Evinç, a.g.m., s. 32; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 72.

85 “Büyük Gazimizin Ziyaretleri”, **Türk Sözü**, 18 Şubat 1931; “Böyük Halaskar”, **Yeni Adana**, 18 Şubat 1931.

86 Başar, **a.g.e.**, s. 121.

87 Günver Güneş, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 61 (Mart 2005), s. 119-142.

göstermektedir. Nitekim bu seyahatten kısa bir süre sonra Atatürk'ün emri üzerine Türk Ocakları kendini feshetmiş, yerine de Halkevleri açılmıştır.⁸⁸

Atatürk ziyareti esnasında, 1923 yılındaki ziyareti sırasında Hatay konusunu gündeme getiren iki genç kızı hatırlatarak Hatay'ın ait olduğu Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil olacağına olan inancını bir kez daha yineleyerek 18 Şubat 1931 akşamı saat 17.30'da Konya'ya doğru hareket etmiştir.⁸⁹

Atatürk'ün bu ziyareti Taha Toros tarafından "*Adana'ya en mühim geliş*" olarak nitelendirilmiştir.⁹⁰ Nitekim Ulu Önder'in ziyareti esnasında Türk Ocağı'nda yapmış olduğu konuşmada vermiş olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikli mesajlar da bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.⁹¹

Yedinci Ziyareti (28 Ocak 1933)

Atatürk, 1933 yılının cumhuriyetin onuncu yılı olması münasebetiyle bir aylık yurt gezisine çıkmıştır.⁹² Bu kapsamda Gaziantep'e giderken 25 Ocak 1933 günü Yenice İstasyonu'nda Adana Valisi Mümtaz, Fırka Kumandanı Keramet-tin Paşa, Milletvekili Zamir, Mıntıka Müfettişi Osman, Fırka Vilayet Heyeti Reisi Yusuf Ziya, Belediye Başkanı Turhan Cemal, Jandarma Kumandanı İbrahim, Erkân-ı Harbiye Başkanı Nuri Beyler, Ticaret Odası ve diğer teşekküller mümessilleri, matbuat erkânı ile Mersin ve Tarsus'tan gelen heyetler tarafından karşılanmıştır.⁹³

88 Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1994, s. 360; İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara 1992, s. 38.

89 "Gazi Hazretleri Şehrimizden Hareket Buyurdular", **Yeni Adana**, 19 Şubat 1931; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 76.

90 Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 71.

91 Ferit Celâl, "Gazi'ni Nutku", **Türk Sözü**, 18 Şubat 1931; Ferit Celâl, "Dil Meselesi", **Türk Sözü**, 19 Şubat 1931; Tonguç, "Samimi Olalım", **Türk Sözü**, 24 Şubat 1931; Tevfik, "Adana Ocağı", **Yeni Adana**, 24 Şubat 1931; Tonguç, "Büyük Nutuktan İntibalar...", **Türk Sözü**, 25 Şubat 1931; Tonguç, "Lisan Meselesi", **Türk Sözü**, 26 Şubat 1931; Tonguç, "İnkılâp ve Adliyemiz", **Türk Sözü**, 3 Mart 1931; Tonguç, "Ocakta Musahabe", **Türk Sözü**, 5 Mart 1931.

92 Tural, a.g.m., s. 385.

93 Atatürk'e İktisat Vekili Celâl, Fırka Grubu Reisi Afyon milletvekili Ali, Rize milletvekili Cavit, Yozgat milletvekili Salih, Gaziantep milletvekili Nuri, Konya milletvekili Naim Hazım, muhafız kıtaatı kumandanı Kaymakam İsmail Hakkı, Kalemi Mahsus Nuri, Hasan Rıza, Başyaver Celâl Bey ile yaver Yüzbaşı Naşit, Cevdet, Şükrü, Kalemi Mahsustan Sait ve Lütfi Beyler, Anadolu Ajansı başmuharriri Kemalettin Kami, İktisat Vekâleti maden mühendisi Şehap, Ticaret Mukaveleleri Müdürü Avni, İş Bankası müfettişi Sami, Mümtaz Beyler ile Ulukışla'da mülaki olan Kolordu Kumandanlarından Nafiz Paşa refakat etmiştir. "Gazi Hz. Gaziantep'de", **Cumhuriyet**, 26 Kânunısani 1933.

Adana'dan gelen heyetle birlikte Yenice'den Adana'ya doğru hareket eden Atatürk, bu esnada memlekete mahsus iktisadi meseleler ile dil meseleleri hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Saat 18.45'de Adana İstasyonuna giren tren memurlar, mektepliler, polis, asker, jandarma, fırka, vilayet, kaza ve nahiye heyetleri, cemiyetler ve teşekküllerin azaları ile kalabalık bir halk kitlesi tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Bu esnada şehirde bulunan Meclis Başkanı Kazım Paşa da istasyona gelmiştir. Trenden inen Atatürk, Kazım Paşa başta olmak üzere hazır bulunan zevatın elini sıkarak hal hatır sorduktan sonra Kazım Paşa ile birlikte trene çıkarak bir süre görüşmüştür. Saat 19.15'de de *"Yaşa Gazi"*, *"Yolun açık olsun"*, *"Uğurlar olsun Paşa"* nidaları arasında trenin penceresinden halkı selamlamış ve *"Allahısmarladık arkadaşlar!"* demek suretiyle yoluna devam etmiştir.⁹⁴

Gaziantep ziyaretini tamamladıktan sonra da incelemelerde bulunmak üzere Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ile birlikte Adana'ya doğru hareket etmiştir. Geceyi Misis'te geçirdikten sonra 28 Ocak 1933 günü saat 14.30'da Adana'ya gelmiştir. Meclis Başkanı Kazım Paşa, Vali Mümtaz Bey ile Halk Fırkası ve Belediye Başkanından mürekkep bir heyet ile kalabalık bir vatandaş topluluğu tarafından karşılanmıştır.⁹⁵ Halkın sevgi gösterisi eşliğinde otomobiline bindikten sonra şehirde bulunan Meclis Reisi Kazım Paşa'nın misafir olarak kaldığı asfalt cadde üzerinde yer alan mimar Semih Bey'in evine gitmiştir. Burada yarım saat kadar istirahat ettikten sonra Halk Fırkası'nı ve Adana Halkevi'ni ziyaret etmiştir.⁹⁶

Fırka ziyareti esnasında Türkçenin zenginliği, Türk dilinin yayılması, Adana'da dil derleme faaliyetleri, dokuma fabrikalarının vaziyeti, iktisadî vaziyetin gelişmesi, pamuk ziraatı, ovanın sulanması ile zirai ve iktisadi faaliyetlerin gelişmesi için alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir. Bu esnada Türkçenin Adana'da yayılması emrini bir kez daha tekrarlamıştır. Fırkadan sonra mezbahaneye gitmiş ve gördüğü eserden dolayı Belediye Reisi Turhan Cemal'e mem-

94 "Reisi Cumhurbaşımız Dün Gaziantep'e Geçtiler", **Türk Sözü**, 26 Kânunısani 1933; "Büyük Gazi", **Yeni Adana**, 26 Kânunısani 1933; "Gazi Hz. Konya ve Adana'dan Geçerek Gaziantep'e Gittiler", **Cumhuriyet**, 26 Kânunısani 1933; "Gazi Hz.nin Seyahatleri", **Milîyet**, 26 Kânunısani 1933.

95 "Gazi Hz. Adana'ya Geldiler", **Akşam**, 29 Kânunısani 1933.

96 "Büyük Gazi Hazretleri", **Yeni Adana**, 31 Kânunısani 1933; "Sevgili Gazimiz Adana'mızda", **Türk Sözü**, 31 Kânunısani 1933; "Gazi Hz.nin Seyahatleri", **Cumhuriyet**, 30 Kânunısani 1933; "Gazi Hz. Seyahatleri", **Akşam**, 30 Kânunısani 1933.

nuniyetini ifade etmiştir. İncelemelerini tamamladıktan sonra da üstü açık bir otomobille istasyona doğru giderken yol üzerinde toplanmış olan halkı selamlamıştır. Adana ziyaretini bu şekilde tamamladıktan sonra da Mersin'e doğru yola çıkmıştır.⁹⁷

Ziyareti esnasında Adana milletvekili Zamir Bey'in adı ile aile adı arasında bir kaynaşma münasebeti görmeyen Atatürk, Zamir Bey'in adını "*Damar*" olarak değiştirmiştir. Bunun üzerine Zamir Bey, mahkemeye müracaat ederek değişikliği resmî hale getirmiştir.⁹⁸

Sekizinci Ziyareti (19 Kasım 1937)

13 Kasım 1937 tarihinde Doğu Anadolu gezisine çıkan Atatürk, gezi kapsamında Sivas, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Adana, Mersin, Afyon ve Eskişehir'i ziyaret etmiştir.⁹⁹ Doğu Anadolu dönüşü geceyi Misis'te geçirmiştir. Bu esnada Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, milletvekillerinden İsmail Müştak Mayakon, Ali Kılıç, Salih Bozok, Dr. Neşet Ömer ile Sabiha Gökçen de kendisine eşlik etmiştir.¹⁰⁰

Gece saat 02.45'de Adana'ya gelen Atatürk, geceyi vagonunda geçirmiştir. Bu esnada kendisini görmek isteyen Adanalılar da bütün gece istasyon civarında beklemişlerdir. Ulu Önder'in merasim yapılmaması yönünde talimatına rağmen kadını-erkeği, genci-yaşlısı binlerce Adanalı istasyon civarını hıncahınç doldurmuştur. Bu durumu dönemin basını, "*Ulu Önderi yalnız Adanalılar değil, bü-*

97 "Büyük Gazi Hazretleri", **Yeni Adana**, 31 Kânunısani 1933; "Sevgili Gazimiz Adana'mızda", **Türk Sözü**, 31 Kânunısani 1933; "Gazi Hz. Seyahatleri", **Cumhuriyet**, 30 Kânunısani 1933; Aktan, a.g.e., s. 41; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 79; Tural, a.g.m., s. 385.

98 "Ad Değişmesi", **Türk Sözü**, 27 Kânunısani 1933; "Gazi Hz. Zamir Beyin İsmi Değiştirdiler", **Cumhuriyet**, 31 Kânunısani 1933; "Gazi Hz. Adana Meb'usunun İsmi Değiştirdiler", **Milliyet**, 31 Kânunısani 1933; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 79.

99 Tural, a.g.m., s. 389; "Şefimiz Yurt İçinde Bir Seyahate Çıkıyorlar", **Türk Sözü**, 10 Kasım 1937; "Büyük Şefimiz Yurt İçi Seyahatine Çıktılar", **Türk Sözü**, 13 Kasım 1937; "Atatürk Elaziz'de", **Türk Sözü**, 13 Kasım 1937; "Ulu Önderimiz Seyahate Çıktılar", **Yeni Adana**, 13 Teşrinisani 1937; "Atatürk Elaziz'de", **Yeni Adana**, 13 Teşrinisani 1937; "Atatürk Diyarbakır'da Hararetle Karşılandılar", **Yeni Adana**, 17 Teşrinisani 1937; "Atatürk'ün Doğu Seyahati", **Cumhuriyet**, 17 İkinciteşrin 1937; "Atatürk Elaziz'de", **Cumhuriyet**, 18 İkinciteşrin 1937.

100 "Ulu Önderimiz Seyahate Çıktılar", **Yeni Adana**, 13 Teşrinisani 1937.

tün Çukurovalılar karşıladı” şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰¹ Saat 12.00’ye doğru 21 pare top atışını müteakiben fabrikaların düdüğü ve askerî bando ile binlerce Adanalı tarafından karşılanan Ulu Önder’in şehirde ziyaret ettiği ilk yer ise kendi adının verildiği park ile parkın ortasında bir kale gibi duran heykeli olmuştur. Uzun süre heykeline baktıktan sonra arkasında yazılı olan “*Bende bu vakayiin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana’da vücut bulmuştur*” cümlesini okumuştur.¹⁰²

Atatürk parktan çıkacağı sırada Adana Kız Lisesi öğrencilerinden Meliha Yurtman ve Sabahat Türkmen isimli Hataylı iki kız öğrenci ellerinde buketlerle yanına yaklaşmış ve Meliha Yurtman isimindeki kız şu veciz nutku söylemiştir:¹⁰³

“Yaratıcı! Kurtarıcı, Ulu Önder!

Bugün hürmetle ellerinizi öpen yarının kahraman Türk erlerinin anneleri olacak Türk Hatay kızlarıdır. Türk âlemine yarattığınız sonsuz büyük varlıklara ilâve ettiğiniz Türk Hatay istiklâli, millî tarihimizin ebedî ölmez eserlerinizin yanında daima ufak bir misal teşkil edecektir.

Bugün Hataylılar, yüce Atalarına sonsuz bağlılıklarını, minnettarlıklarını, şükranlarını sunar, ellerinizden öperler.”

Parktan sonra İsmet İnönü Kız Enstitüsü’ne giden Atatürk, bir süre müdirenin odasında dinlenerek okulun kadrosu ve programı hakkında bilgi almıştır. Bu esnada kendisine enstitü öğrencileri tarafından yapılmış olan kahve likörü ile pasta ikram edilmiştir. Bir süre dinlendikten sonra enstitünün atölyelerini gezip tarih dersine girmiştir. Bu sırada Korbuklar’ın ve Terkeşler’in tarihini anlatan öğrenci Memduha’yı dinlemiştir. Müteakiben öğrencilere sorular sorarak Tarsus civarına asırlarca önce yerleşen Terkeş kavminden bahsederek Tarsus’un

101 “Adana’mızı Şerefendiren Büyük Şef Dün Tetkiklerde Bulundular”, **Türk Sözü**, 20 Kasım 1937; “Sefa Geldiniz Ulu Önderimiz”, **Yeni Adana**, 19 Teşrinisani 1937; “Atatürk Gece Adana’ya Şeref Verdiler”, **Ulus**, 19 Sontışrin 1937; “Ulu Önder Büyük Tezahürat İçinde Adana’ya Vâsıl Oldu”, **Cumhuriyet**, 19 İkinciteşrin 1937; “Atatürk Çukurova’nın İhtiyaçları ile Çok Yakından Alakadar Oldular”, **Ulus**, 20 Sontışrin 1937.

102 “Sefa Geldiniz Ulu Önderimiz”, **Yeni Adana**, 19 Teşrinisani 1937; “Adana’mızı Şerefendiren Büyük Şef Dün Tetkiklerde Bulundular”, **Türk Sözü**, 20 Kasım 1937; “Atatürk Çukurova’nın İhtiyaçları ile Çok Yakından Alakadar Oldular”, **Ulus**, 20 Sontışrin 1937; “Büyük Şefimiz, Dün Adana ve Mersin’de Tetkikat Yaptı”, **Cumhuriyet**, 20 İkinciteşrin 1937; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 81.

103 “Atatürk Çukurova’nın İhtiyaçları ile Çok Yakından Alakadar Oldular”, **Ulus**, 20 Sontışrin 1937; “Adana’mızı Şerefendiren Büyük Şef Dün Tetkiklerde Bulundular”, **Türk Sözü**, 20 Kasım 1937; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 83; Evinç, a.g.m., s. 34.

eski adının Terses olduğunu ve bu konularda araştırma yapılması gerektiğini söylemiştir. Enstitüden çıktıktan sonra Millî Mensucat fabrikasının arkasından geçerek şehri dolaşırken otomobili dar bir yolda çamura saplanmıştı. Bu yolun yapılmasını emrettikten sonra halkın alkışları arasında saat 13.00’de Adana’dan ayrılarak Mersin’e doğru hareket etmiştir.¹⁰⁴

Dokuzuncu Ziyareti (24 Mayıs 1938)

Atatürk’ün son Adana ziyareti daha önce çeşitli vesilelerle “*Kırk asırlık bir yurt köşesi, düşman elinde esir kalmaz!*” şeklinde dile getirdiği Hatay meselesi nedeniyle olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Fransızlarla yapılan görüşmelerin uzaması üzerine Hatay konusundaki kararlılığını göstermek isteyen Ulu Önder, hastalığının ilerlemiş olmasına aldırmaz etmeden Mersin ve Adana’yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Bu doğrultuda 20 Mayıs günü Mersin’e gelerek askerleri teftiş etmiştir.¹⁰⁵ Mersin’de dört gün kaldıktan sonra da 24 Mayıs 1938 günü Adana’ya doğru hareket etmiştir.¹⁰⁶ Bu esnada yol güzergâhında bulunan Tarsus’ta kısa bir mola vermiştir.¹⁰⁷ Adana’da coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanan Ulu Önder, Atatürk Parkı’nın önünden geçerken otomobilini durdurarak heykelini süzdükten sonra önünden geçen askerleri teftiş etmiştir. Askerlerin intizamını çok beğenerek Tümgeneral İsmail Hakkı Akoğuz’u tebrik etmiştir.¹⁰⁸

104 “Atatürk Çukurova’nın İhtiyaçları ile Çok Yakından Alakadar Oldular”, **Ulus**, 20 Şontışrin 1937; **Cumhuriyet**, 20 İkinciteşrin 1937; “Adana’mızı Şereflendiren Büyük Şef Dün Tetkiklerde Bulundu”, **Türk Sözü**, 20 Teşrinisani 1937; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 84-85; Evinç, a.g.m., s. 34; “Sefa Geldiniz Ulu Önderimiz”, **Yeni Adana**, 19 Teşrinisani 1937.

105 “Büyük Şef Mersin’e Hareket Buyurdular”, **Ulus**, 20 Mayıs 1938; “Atatürk Dün Mersin’i Şereflendirdiler”, **Akşam**, 21 Mayıs 1938; “Ulu Şef Atatürk Dün Mersin’i Şereflendirdiler”, **Türk Sözü**, 21 Mayıs 1938; “Büyük Kurtarıcımız Mersin’i Şereflendirdiler”, **Yeni Adana**, 21 Mayıs 1938; “Ulu Önder Dün Mersin’i Şereflendirdiler”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938; “Atatürk Mersin’de”, **Ulus**, 21 Mayıs 1938; “Mersin’de Atatürk İçin Emsalsiz Tezahürat”, **Akşam**, 22 Mayıs 1938; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 89.

106 “Büyük Şef Dün Adana’yı Şereflendirdiler”, **Türk Sözü**, 25 Mayıs 1938; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 89; “Safa Geldin Ulu Önderimiz”, **Yeni Adana**, 24 Mayıs 1938.

107 Öz, a.g.e., s. 43.

108 “Büyük Şef Dün Adana’dan Ankara’ya Hareket Ettiler”, **Akşam**, 25 Mayıs 1938; “Büyük Şef Dün Halkın Coşkun Tezahürleri İçinde Adana’dan Hareket Ettiler”, **Ulus**, 25 Mayıs 1938; Soyak, a.g.e., s. 613; Evinç, a.g.m., s. 35; “Büyük Şef Dün Adana’yı Şereflendirdiler”, **Türk Sözü**, 25 Mayıs 1938; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 89.

Adana'da kısa bir süre kaldıktan sonra Ankara'ya dönmek üzere hazırlandığı esnada yanına yaklaşan Vali Tevfik Hadi Baysal, Adanalıların hasretini ve kendisini daha çok görmek istediklerini ifade ederek bir müddet şehirde istirahat buyurmalarını rica etmiştir. Bunun üzerine sabit bir noktaya dalarak biraz düşündükten sonra Salih Bozok'a dönen Atatürk, *“Salih! Adana'yı gündüz gözü ile bir kere daha görelim”* demiştir. Bu davranışı ile Adanalıları çok mutlu etmiş ve alkışlar ile yaşa sesleri arasında Seyhan nehri kenarındaki Belediye Parkı'na gelmiştir. Burada bir hasır koltuğa oturarak Seyhan nehrine uzun uzun dalarak baktıktan sonra nehrin suyunun sulama amaçlı kullanılması durumunda ne kadar arazinin sulanacağı hakkında bilgi alarak Mısır ile Çukurova'yı mukayese etmiştir. Bu sırada ikram edilen portakal suyunu ise doktorunun zararlı olduğunu söylemesi üzerine içmeyerek şekersiz bir kahve istemiştir. Parkta yarım saat oturduktan sonra tren istasyonuna gelen Ulu Önder, müteakiben Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.¹⁰⁹

SONUÇ

Atatürk, genel veya özel olarak çıkmış olduğu yurt gezileri kapsamında Adana'ya dokuz defa gelmiştir. Bu açıdan Adana'nın diğer şehirlere göre şanslı olduğu söylenebilir. Bunda şüphesiz, şehrin coğrafi konumu ile demiryolu hattına sahip olmasının yanı sıra Atatürk'ün Silifke ve Dörtöl'deki çiftliklerini zaman zaman ziyaret etmesi de etkili olmuştur. Bu bağlamda Ulu Önder, şehre ilk defa Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ertesi günü, yani 31 Ekim 1918 tarihinde gelmiştir. İkinci ziyaretinde ise şehir merkezine dahi uğramamıştır. Bu nedenle Atatürk'ün Adana şehir merkezini gerçek anlamdaki ilk ziyareti 15 Mart 1923 tarihinde olmuştur. Bundan dolayı da Adana'ya gelişinin yıldönümü kutlanırken 31 Ekim 1918 tarihi yerine 15 Mart 1923 tarihi esas alınmıştır.

Bu geziler, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ertesi günü Adana'ya gelen ve ülkenin geleceğiyle ilgili endişelere sahip olan Atatürk'ün belleğinde, şehrin özel bir yere sahip olduğunu da göstermektedir. Nitekim 1923 yılındaki ziyareti esnasında Türk Ocağı'nda yapmış olduğu konuşmada bu hususa vurgu yaparak, *“Bende bu vakayin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur”* demiştir. Bu sözüyle mütarekenin ertesi günü geldiği ve 11 gün kaldığı Adana'daki günleri hakkında önemli bir ipucu verdiği gibi şehrin Millî

109 Ayhan, “Adana'ya İlk ve Son Seyahati”, s. 17; Toros, **Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, s. 89-90.

Mücadele tarihi içerisinde bilinmeyen bir yönünü de ortaya koymuştur. Bunun bilincinde olan Adanalılar da, Atasının şehre gelişini dört gözle bekledikleri gibi geleceğini öğrendikleri zamanda günler öncesinden hazırlıklara başlayarak, onu emsalsiz bir şekilde karşılamının telaşı ve heyecanı içerisinde olmuşlardır.

Bu ziyaretler aynı zamanda Atatürk'ün yönetim anlayışına dair de önemli ipuçları vermektedir. Nitekim Ulu Önder'in özelde Adana genelde ise bütün yurt gezileri incelendiği zaman önemli siyasi, sosyal ve iktisadi olayların hemen öncesi veya sonrasında gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında vatandaşlarla fikir alışverişinde bulunduğu veya hayata geçirdiği kararları millet ile paylaşarak onların desteğini aldığı görülmektedir. Nitekim gezileri sırasında vatandaşlarla yüz yüze görüşerek onlarla doğrudan temas kurabileceği yerleri öncelikli olarak ziyaret etmesi de bu yönetim anlayışının önemli bir sonucudur.

KAYNAKÇA**SÜRELİ YAYINLAR****Akşam****Cumhuriyet****Görüşler****Milliyet****Türk Sözü****Ulus****Yeni Adana****KİTAPLAR VE MAKALELER**

Adana'da Törenler, Adana Büyükşehir Belediyesi Altınkoza Yayınları, Adana 2003.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, Cilt 5 (Edirne, Lüleburgaz, Pozantı), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1994.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul 1961.

ARTAN, Gündüz, **Atatürk Mersin'de**, Mersin Deniz Ticaret Odası Yayını, Mersin 2000.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul 1984.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt I-III, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991.

AYHAN, Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, Adana 1963.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1945.

BORAK, Sadi, **Atatürk ve Edebiyat**, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004.

ÇELEBİ, Mevlüt, **Türk İnkılâp Tarihi**, Akademi Kitapevi, İzmir 2007.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

DAŞDEMİR, Latif, “Atatürk’ün Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-İlica Ziyareti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 3 (Aralık 2006), s. 13-38.

ENER, Kasım, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, Adana 1990.

ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ün Adana Konuşmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 70 (Mart 2008), s. 1-15.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Milli Mücadele’de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1985, s. 215-228.

GÜL, Muhittin, “Atatürk’ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, S.3 (Aralık 2006), s. 51-72.

GÜNEŞ, Günver, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Aydın Seyahatleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 61 (Mart 2005), s. 119-142.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2001.

İLGAZİ, Abdullah, “Atatürk’ün Tokat Gezileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 52 (Mart 2002), s. 107-158.

KARAER, İbrahim, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1992.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

MELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

OKUR, Mehmet, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 60 (Kasım 2004), s. 705-726.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk’ün Evleri, Atatürk Müzeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1988.

———, **Atatürk Konya’da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

———, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998.

ÖZ, Hikmet, **Atatürk Tarsus’ta**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.

SEVÜK, İsmail Habib, **O Zamanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

TEKİN, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Antakya 1993.

TEZER, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

TOROS, Taha, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, 1. Baskı, Seyhan Basımevi, Adana 1939.

———, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, 3. Baskı, Adana Kent Konseyi Yayınları, Adana 2001.

TURAL, Mehmet Akif, "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004, s. 371-410.

TÜNAY, Bekir, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 2 (Mart 1985), s. 555-571.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 47 (Temmuz 2000), s. 395-419.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

ELEKTRONİK SİTELER

<http://www.adanadan.biz/icerik.asp?ICID=163>. Erişim tarihi: 19.05.2013.

